

UWARUNKOWANIA ROZWOJU PRZEDSIĘBIORCZOŚCI NA WSI – WYBRANE ZAGADNIENIA

Jerzy Bański

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN
Dyrektor instytutu: prof. dr hab. Marek Degórski

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość, obszary wiejskie, otoczenie biznesu, rozwój wsi, Polska
Key words: entrepreneurship, rural areas, institutional background, rural development, Poland

S y n o p s i s. Celem opracowania jest diagnoza i ocena wybranych uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości na wsi. Podstawowym materiałem źródłowym były wyniki badań społecznych wykonanych w 2014 r. wśród 570 przedsiębiorców wiejskich. Przeprowadzone badania wykazały, że przedsiębiorcy działający na polskiej wsi mają słabo rozpoznany system instytucjonalnego wsparcia ich działalności. Za najbardziej uciążliwe elementy prowadzenia firmy uznano: skomplikowany system podatkowy, dochodzenie należności kontraktowych, uzyskiwanie licencji i pozwoleń oraz pozyskiwanie kapitału. Rezultatem dominacji branż tradycyjnych, niekorzystnej lokalizacji przestrzennej i niskiej jakości kapitału społecznego jest niski poziom konkurencyjności firm działających na wsi. Podobnie można ocenić poziom współpracy firm, który ma na ogół charakter nieformalny i dotyczy przede wszystkim skali lokalnej.

WPROWADZENIE

Współcześnie na obszarach wiejskich w Polsce obserwuje się wzrost aktywności społecznej i ekonomicznej mieszkańców, w tym rozwój pozarolniczych podmiotów gospodarczych. Dzięki temu wzrasta różnorodność i poziom wielofunkcyjności obszarów wiejskich, zmienia się struktura dochodów gospodarstw domowych i powstają nowe miejsca pracy [Kłodziński 2010, s. 32-33, Kamińska 2011, s. 122]. Również gospodarstwa rolne zmieniają swój charakter przez wprowadzanie nowych form działalności gospodarczych, głównie z zakresu usług i handlu, co stwarza warunki do osiągania wyższych dochodów [Tabor 2010, s. 140-141].

Przedsiębiorczość na wsi ma istotny wpływ na ogólny rozwój regionów, w tym także na poprawę jakości życia na wsi [Bański 2008, s. 129-131]. Jednak oprócz regionów dynamicznego rozwoju, gdzie mieszkańcy wsi z powodzeniem wykorzystują potencjał społeczny i ekonomiczny oraz różne formy wsparcia przedsiębiorczości, istnieją obszary stagnacji, na których tradycyjne rolnictwo stanowi nadal jedyną funkcję gospodarczą. Jest to prawdopodobnie wynik splotu różnorodnych czynników, wśród których można wymienić: brak wiedzy i doświadczenia, niedostateczną informację, brak środków inwestycyjnych i możliwości współpracy, nadmierne skomplikowanie procedur administracyjnych, niedorozwój instytucji wspierania przedsiębiorczości. Kluczowym problemem do

rozwiązania jest zatem rozpoznanie uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej ze wskazaniem najważniejszych kierunków działań stwarzających warunki do osiągnięcia sukcesu w zakresie przedsiębiorczości.

Celem tego opracowania jest diagnoza wybranych uwarunkowań oraz identyfikacja najważniejszych barier rozwoju przedsiębiorczości na wsi. Podstawowym materiałem analitycznym były wyniki badań społecznych wykonanych w 2014 r. wśród przedsiębiorców wiejskich w ramach projektu pt. *Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich – diagnoza, kierunki, rekomendacje dla polityki rozwoju obszarów wiejskich*, realizowanego na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW).

METODYKA BADANIA I CECHY ANALIZOWANYCH PRZEDSIĘBIORSTW

Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości to zespół różnorodnych czynników (zjawisk i procesów) oddziałujących na stan i perspektywy podmiotów gospodarczych. Można je dzielić na wiele sposobów, np. na zewnętrzne i wewnętrzne. W pierwszej grupie znajdują się takie czynniki, jak: lokalizacja w stosunku do dużych rynków zbytu, dostępność do infrastruktury społecznej i technicznej, polityka gospodarcza państwa, procesy globalne i geopolityczne, regulacje prawno-administracyjne, aktywność władz samorządowych. Natomiast do uwarunkowań wewnętrznych zalicza się: doświadczenie i poziom wykształcenia właściciela firmy i jej pracowników, sytuację finansową, aktywność w zakresie współpracy, sposób zarządzania, itp. W podejściu przedmiotowym uwarunkowania przedsiębiorczości dzieli się na: społeczno-kulturowe, ekonomiczne, polityczne, przestrzenne, środowiskowe, biorąc zaś pod uwagę ich skalę oddziaływania wyróżnia się czynniki globalne i lokalne. W opracowaniu analizowane uwarunkowania wynikają z pięciu zagadnień problemowych, które zostały wskazane przez MRiRW jako najistotniejsze we współczesnym rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Należą do nich: otoczenie instytucjonalne, wsparcie finansowe, otoczenie regulacyjne, współpraca przedsiębiorstw oraz ich konkurencyjność (dwa ostatnie obszary ujęto w tym opracowaniu razem).

Otoczenie instytucjonalne przedsiębiorczości wiejskiej to podmioty wspomagające prowadzenie działalności gospodarczej na wsi: instytucje szkoleniowo-doradcze, informacyjne, finansowe, badawczo-rozwojowe i samorządowe [Cebulak 2006, s. 199, Górzyński i in. 2006, s. 13-16]. Otoczenie regulacyjne obejmuje różnorodne regulacje prawne przedsiębiorczości (obowiązkowe ubezpieczenie społeczne, podatki, ochrona środowiska, zagospodarowanie przestrzenne itp.). Wsparcie finansowe jako uwarunkowanie otoczenia biznesu odnosi się do własnych i obcych źródeł finansowania działalności gospodarczej. Z kolei konkurencyjność odzwierciedla potencjał firmy – zasoby, umiejętności i zdolności zapewniające przewagę nad innymi podmiotami działającymi w tym samym sektorze. Wreszcie współpraca to umiejętność tworzenia współdziałania i więzi na rzecz osiągnięcia wspólnych korzyści i rozwiązywania problemów.

Badaniem ankietowym objęto różne grupy wielkościowe przedsiębiorstw, ale wśród nich zdecydowaną większość (ponad 90%) stanowiły mikroprzedsiębiorstwa (jedno- i wieloosobowe). W sumie wykonano 570 ankiet we wszystkich regionach kraju (w każdym co najmniej 30 ankiet); dobór przedsiębiorstw w obrębie każdego regionu był losowy. Badania dotyczyły przedsiębiorstw na obszarach wiejskich (85% badanych) i w małych miastach do 10 tys. mieszkańców (15% badanych), z wyłączeniem terenów wiejskich położonych w strefach podmiejskich dużych aglomeracji. Każdy region był reprezentowany też przez

gospodarstwa rolne (co najmniej osiem), które poza produkcją rolną prowadzą zarejestrowaną pozarolniczą działalność gospodarczą. Ponadto przeprowadzono 17 warsztatów tematycznych i dyskusji ogniskujących wokół pięciu wskazanych na wstępie obszarów badawczych, w których uczestniczyło ponad 100 przedsiębiorców z Mazowsza, Podlasia, Małopolski i Pomorza.

Wśród przedsiębiorców najwięcej było osób w wieku 40-49 lat (32%) i 50-59 lat (32%), nieco mniej w wieku 30-39 lat (23%). Dane Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) z 2010 r. wskazują, że przeciętna wieku pracodawców oraz osób samozatrudnionych w kraju wynosiła 44 lata. Bardzo niewielkie grupy przedsiębiorców – po około 6,5% – stanowiły osoby młodsze (poniżej 30. roku życia) i starsze (powyżej 60 lat).

Według Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości (PARP), wśród krajowych pracodawców w 2010 r. około 70% stanowili mężczyźni, a wśród osób samozatrudnionych było ich około 65% [Raport... 2011, s. 47]. Potwierdziły to wykonane badania, w których kobiety stanowiły około 27% ogółu przedsiębiorców. Kobiety nieco częściej decydowały się pracować na własny rachunek niż rozwijać działalność i zatrudniać dodatkowych pracowników. Na terenach wiejskich o tradycyjnie bardziej konserwatywnych cechach społeczno-kulturowych (Podkarpacie, Kaszuby) wśród badanych przedsiębiorców zdecydowanie przeważali mężczyźni.

Pod względem poziomu wykształcenia przewagę liczebną mieli przedsiębiorcy z wykształceniem wyższym (34,5%) oraz średnim technicznym (31,3%). Stosunkowo niewielką grupę stanowiły osoby z wykształceniem średnim ogólnym (11,7%). Osoby o takim profilu wykształcenia nie mają raczej perspektyw na wsi, dlatego podejmują studia wyższe lub migrują do miast. Dużo popularniejsze wśród przedsiębiorców było wykształcenie średnie techniczne lub zasadnicze zawodowe (53,4%).

W około 1,7 mln aktywnych ekonomicznie przedsiębiorstw zdecydowaną większość, bo prawie 99,8% wszystkich firm, stanowią mikro-, małe i średnie przedsiębiorstwa, z czego 96% to mikrofirmy. Pod względem udziału mikroprzedsiębiorstw w ogólnej liczbie przedsiębiorstw Polska znajduje się na drugim po Grecji (96,5%) miejscu w Unii Europejskiej (UE). We Francji analogiczny udział wynosi 93%, w Danii 87% a na Słowacji 71,3%. W strukturze wielkościowej badanych przedsiębiorstw również przeważały zdecydowanie mikroprzedsiębiorstwa (443 firmy). Jednak z uwagi na przyjęte wstępne założenia, stosunkowo dużą grupę tworzyły małe (64 firmy) i średnie przedsiębiorstwa (59 firm). Przeważały firmy usługowe i handlowe, ale stosunkowo duży udział miały również przedsiębiorstwa produkcyjne. Przedsiębiorstwa w zdecydowanej większości należały do osób fizycznych (401 podmiotów). W pozostałych formach prawnych istotną liczebność miały też spółki z o.o. (42 podmioty), spółdzielnie (28 podmiotów). Do innych form prawnych zakwalifikowano 32 podmioty.

ROLA INSTYTUCJI OTOCZENIA BIZNESU

Wśród instytucji otoczenia biznesu najlepiej znane przez przedsiębiorców (84% pytanych) były ośrodki doradztwa rolniczego (ODR). Co najmniej połowa przedsiębiorców miała także wiedzę o działalności PARP, lokalnych centrów przedsiębiorczości, punktów konsultacyjno-doradczych, lokalnych grup działania (LDG) i funduszy pożyczkowych. Jednak w praktyce znacznie mniej przedsiębiorstw korzystało z ich usług; zależnie od instytucji była to tylko co 4., 5. firma. Wyjątek stanowiły ODR, z którymi współpracę

zadeklarowało aż 56% respondentów. Należy przy tym uwzględnić fakt, że ośrodki doradztwa należą do najstarszych podmiotów, dzięki czemu mają ugruntowaną pozycję. Inne instytucje otoczenia biznesu powstały stosunkowo niedawno, dlatego współpraca z nimi nie jest jeszcze tak powszechna; z lokalnymi centrami przedsiębiorczości i funduszami pożyczkowymi współpracowało po około 28% badanych przedsiębiorców, z punktami konsultacyjno-doradczymi – 27%, LGD – 19%, PARP – 9%, ośrodkami innowacji – 3%.

Powszechna współpraca z ODR jest też rezultatem struktury wielkościowej i branżowej firm. Współpracowały z nimi przede wszystkim mikroprzedsiębiorstwa jednoosobowe (ponad 73%) i wieloosobowe (53%), wśród których dużą grupę stanowiły gospodarstwa rolne prowadzące działalność pozarolniczą. Mikroprzedsiębiorstwa korzystały też z usług lokalnych centrów przedsiębiorczości, funduszy pożyczkowych, punktów konsultacyjno-doradczych i LGD. Współpraca małych przedsiębiorstw była bardziej zróżnicowana, a rozkład poszczególnych kategorii instytucji był bardziej zrównoważony (tab. 1.). Z kolei średnie przedsiębiorstwa korzystały najpowszechniej z usług PARP (25%) i Regionalnej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości (RARP) – 15%, punktów konsultacyjno-doradczych (23%), lokalnych centrów przedsiębiorczości (15%) i ośrodków innowacji (13%). Generalnie można stwierdzić, że małe i średnie przedsiębiorstwa chętniej współpracowały z instytucjami regionalnymi lub krajowymi, natomiast mikroprzedsiębiorcy z instytucjami, których skala działania ma charakter lokalny. Przedsiębiorcy raczej wysoko oceniali przydatność usług oferowanych przez instytucje otoczenia biznesu. Najwyższą ocenę uzyskały ośrodki doradztwa rolniczego; ich wysoką i bardzo wysoką przydatność wskazała około połowa przedsiębiorców. W przypadku innych instytucji wartość ta wahała się od 30% dla firm szkoleniowych do 45% dla instytucji finansowych.

Tabela 1. Struktura wykorzystania usług instytucji otoczenia biznesu a wielkość przedsiębiorstwa wiejskiego (badany mógł wskazać dowolną liczbę instytucji) [%]

Wyszczególnienie	Przedsiębiorstwa			
	mikro wieloosobowe	mikro jednoosobowe	małe	średnie
Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości	8,6	2,2	10,3	25,5
Regionalna Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości	6,6	1,4	13,2	14,9
Lokalne centra przedsiębiorczości	34,2	18,7	14,7	14,9
Punkty konsultacyjno-doradcze	28,0	20,1	19,1	23,4
Ośrodki innowacji	3,3	0,0	4,4	12,8
Ośrodki doradztwa rolniczego	52,6	72,7	38,2	27,7
Lokalne grupy działania lub lokalne grupy rybackie	19,1	21,6	11,8	4,3
Fundusze pożyczkowe	34,5	17,3	30,9	0,0
Fundusze poręczeniowe	5,9	1,4	11,8	2,1
Fundusze <i>venture capital</i>	0,3	0,0	0,0	0,0
Inne	1,0	1,4	1,5	0,0

Źródło: [Bański i in. 2014, s. 24].

Jedną z najważniejszych funkcji pełnionych przez instytucje wspierające wiejską przedsiębiorczość jest poprawa wiedzy i kwalifikacji zawodowych osób pracujących na wsi. Jednak badani przedsiębiorcy raczej niechętnie podchodzili do podnoszenia swoich kwalifikacji zawodowych w sposób zorganizowany, tj. na szkoleniach, kursach i innych formach zbiorowego dokształcania. Przed rozpoczęciem działalności gospodarczej około 33% badanych uczestniczyło w różnych formach szkolenia, a 17,5% zadeklarowało dokształcanie się na własną rękę. Po rozpoczęciu działalności gospodarczej tylko 25% właścicieli firm uczestniczyło w szkoleniach podnoszących kwalifikacje, ale aż 38% dokształcało się indywidualnie. Wyniki badań pozwalają wysnuć wniosek, że szkolenia są ważniejsze dla osób rozpoczynających działalność gospodarczą niż dla tych, które już ją prowadzą. Mniejsze zainteresowanie zorganizowaną formą szkolenia wśród aktywnych przedsiębiorców wynika prawdopodobnie z ich ograniczonych możliwości czasowych. Warto więc koncentrować większą uwagę na szkoleniach, które pomogą przygotować nowych przedsiębiorców, w zakresie działalności najbardziej pożądanym w ujęciu lokalnym lub regionalnym.

W zorganizowanych szkoleniach chętniej brali udział starsi przedsiębiorcy, młodzi zaś dokształcali się na własną rękę, wykorzystując przy tym przede wszystkim Internet. Oprócz Internetu ważnym źródłem informacji były fachowa prasa i literatura, radio i telewizja oraz współpracownicy w firmie. Natomiast z firm doradczo-informacyjnych korzystał zaledwie co trzeci przedsiębiorca. Dla porównania z Internetu korzystało 80% przedsiębiorców, z prasy i literatury oraz z wiedzy i doświadczenia współpracowników po około 65% przedsiębiorców.

Przedsiębiorcy zidentyfikowali główne trudności, na które napotykają we współpracy z otoczeniem instytucjonalnym. Najwięcej, bo ponad 30% badanych, stwierdziło, że informacja na temat oferty instytucji otoczenia biznesu jest niedostateczna, a kolejne 22% respondentów wskazało na całkowity brak informacji o działalności takich instytucji. Około 27% badanych zwróciło uwagę na brak doświadczenia we współpracy. Są oni potencjalnymi klientami, ale prawdopodobnie nie uczynią „pierwszego kroku”. W trakcie bezpośrednich konsultacji z przedsiębiorcami, zwrócili oni uwagę na potrzebę poprawy i poszerzenia oferty oraz konieczność wzrostu kompetencji i wiedzy pracowników tych instytucji. Wzrosła też świadomość przedsiębiorców o korzyściach płynących z usług oferowanych przez instytucje otoczenia biznesu. Natomiast wśród zidentyfikowanych niedogodności znalazł się przede wszystkim brak stabilności regulacyjnej i finansowej. Wielokrotnie wskazywano skomplikowane procedury i biurokrację związaną z przygotowaniem aplikacji o pomoc finansową ze środków UE i towarzyszące temu nepotyzm i kumoterstwo. Procedury utrudniają, zdaniem właścicieli firm, a w skrajnych przypadkach zniechęcają do przygotowywania takich wniosków. Wraz z wyspecjalizowaniem oferty otoczenia instytucjonalnego wzrasta jego fragmentacja; przedsiębiorcy postulowali o stworzenie instytucji dysponującej pełną informacją o formie działania i usługach różnych firm, która będzie miejscem pierwszego kontaktu.

OTOCZENIE REGULACYJNE

Otoczenie regulacyjne stanowi niezależny od przedsiębiorstwa czynnik jego rozwoju. Pomimo stopniowej poprawy prawodawstwa zwiększającej stopień swobód gospodarczych w Polsce, wciąż nie udało się osiągnąć satysfakcjonującego poziomu regulacji prawnych dla osób podejmujących i prowadzących działalność gospodarczą zarówno na

wsi, jak i w mieście. Regulacje prawne są współcześnie szczególnym czynnikiem rozwoju przedsiębiorczości w związku z możliwościami korzystania ze wsparcia programów UE. Właściciele firm oceniali je raczej krytycznie i podkreślali brak spójności przepisów oraz ich nadmierną liczbę, długotrwałe procedury formalne i ich drobiazgowość. Ponadto istniejące zapisy nie są dostosowane do funkcjonowania małych przedsiębiorstw na wsi, a częste zmiany legislacyjne utrudniają codzienną pracę i wymagają wsparcia ze strony firm wyspecjalizowanych, co znacznie zwiększa koszty działalności przedsiębiorstwa.

Z największą krytyką wśród przedsiębiorców na wsi spotykały się regulacje związane z obciążeniami publicznymi (podatki, składki, inne koszty stałe działalności) oraz nadmierna ingerencja organów państwowych w prowadzony biznes. W opinii około 70% przedsiębiorców kluczowy dla rozwoju ich działalności gospodarczej był system podatkowy, a następnie przepisy dotyczące pozyskania kapitału (57%), zatrudnienia pracowników (39%), uzyskania licencji i pozwoleń (29%) i dochodzenia należności kontraktowych (19%). Przeprowadzone konsultacje z właścicielami firm wskazały jednoznacznie, że przepisy regulujące wymagają dużej wiedzy i umiejętności ich interpretacji, co stanowi poważny problem w funkcjonowaniu przedsiębiorstwa. Najlepiej radziły sobie z tym osoby z wyższym wykształceniem, wśród których najwięcej oceniło przepisy jako łatwe i przejrzyste.

Trudne i skomplikowane są przede wszystkim przepisy dotyczące (tab. 2.): podatków (75% pytaných), pozyskania kapitału (65%), uzyskania licencji i pozwoleń (60%) i dochodzenia należności kontraktowych (51%). Były one też wskazywane najczęściej wśród przepisów, które wymagają szybkiej zmiany i uproszczeń. Najmniej zastrzeżeń budziły elementy związane z likwidacją firmy (10%), wymianą handlową z innymi krajami (15%) i zakładaniem firm (20%).

Przedsiębiorcy dostrzegali też pozytywne zmiany w prawodawstwie regulującym działalność gospodarczą. Zwracali m.in. uwagę na stopniową poprawę stabilności przepisów, wprowadzanie regulacji zachęcających do podejmowania działalności biznesowej lub ułatwiających jej prowadzenie (np. „jedno okienko” i informatyzacja urzędów).

Tabela 2. Ocena wybranych zagadnień regulacyjnych udzielona przez przedsiębiorców na wsi [%]

Wyszczególnienie	Bardzo trudne i skomplikowane	Raczej trudne i skomplikowane	Raczej proste i przejrzyste	Bardzo proste i przejrzyste	Nie mam zdania
System podatkowy	31,7	42,6	18,6	2,5	4,6
Dochodzenie należności kontraktowych	21,8	29,7	7,1	1,4	40,0
Uzyskiwanie licencji i pozwoleń	18,2	43,3	13,9	1,8	22,8
Pozyskiwanie kapitału	17,2	51,7	18,1	1,9	11,1
Ochrona inwestorów	10,9	26,5	8,0	0,7	53,9
Ochrona praw własności	8,9	27,9	14,0	1,8	47,4
Wymiana handlowa z innymi krajami	7,6	16,4	11,2	2,1	62,4
Zakładanie firmy	7,2	24,9	41,9	15,9	10,1
Zatrudnienie pracowników	6,0	31,6	35,4	6,9	20,1
Likwidacja firmy	2,4	8,4	14,3	7,1	67,8

Źródło: [Bański i in. 2014, s. 44].

Przeprowadzone badania ankietowe oraz konsultacje z przedsiębiorcami wskazały, że otoczenie regulacyjne jest uwarunkowaniem rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej wymagającym znaczących zmian. Ich lista jest obszerna i obejmuje kilka grup zagadnień, wśród których do najpilniejszych należą: uproszczenie i obniżenie obciążeń podatkowych, ułatwienie procedur pozyskiwania pomocy finansowej, usprawnienie procesu prowadzenia działalności gospodarczej oraz ujednoczenie i usprawnienie przepisów towarzyszących przedsiębiorczości (system planowania, pozwolenia na budowę itp.).

WSPARCIE FINANSOWE

Źródła finansowania działalności gospodarczej przedsiębiorstw generalnie można podzielić na własne i zewnętrzne. Środki własne pochodzą z prywatnych oszczędności właściciela firmy, wkładów wspólników, prywatnych pożyczek oraz wypracowanych zysków przedsiębiorstwa. Natomiast do środków obcych należą: kredyty bankowe, leasing, pożyczki pozabankowe, dotacje bezwrotne i fundusze *venture capital*. Do niedawna mikroprzedsiębiorstwa finansowały swoją działalność przede wszystkim ze środków własnych, co wynikało z obawy przed zaciągnięciem trudnego do spłacenia długu. Problemem była również mentalność przedsiębiorców wiejskich, których cechuje mniejsza skłonność do podejmowania ryzyka oraz brak wystarczającej wiedzy o dostępności i ofercie instytucji finansowych. Wykonane ankiety i konsultacje wśród przedsiębiorców dowiodły, że ich wiedza i świadomość o instrumentach finansowych uległa wyraźnej poprawie. Poszerzyły się także możliwości wsparcia finansowego przedsiębiorczości wiejskiej po wstąpieniu Polski do struktur UE. Prawie 70% ankietowanych przedsiębiorców wskazało, że korzystało lub korzysta ze wsparcia udzielanego przez różnego rodzaju inicjatywy powiązane ze środkami UE. Przy tym wyższy stopień wykorzystania wsparcia zewnętrznego charakteryzował młodych właścicieli przedsiębiorstw, co należy wiązać z ich większą aktywnością i inicjatywą oraz przeznaczeniem niektórych działań dla młodszych osób i rozpoczynających dopiero działalność gospodarczą. Nie stwierdzono zależności pomiędzy poziomem wykształcenia a wykorzystaniem wsparcia finansowego. Co ciekawe, nie były one również znaczące, jeśli chodzi o wielkość przedsiębiorstwa. Nieco bardziej aktywne pod tym względem były mikroprzedsiębiorstwa jednoosobowe (72% uczestniczyło w programach UE) niż mikroprzedsiębiorstwa wieloosobowe (67%) i małe firmy (61%).

Środki pozyskiwane z programów UE były źródłem finansowania głównie przedsiębiorstw pozarolniczych, które korzystały w perspektywie finansowej 2004-2006 ze Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego (ZPORR), a w kolejnej perspektywie z Regionalnego Programu Operacyjnego (RPO) lub Programu Operacyjnego „Kapitał Ludzki”. Natomiast w przypadku gospodarstw rolnych z dodatkową działalnością pozarolniczą tylko około 15% z nich wykorzystano Specjalny Akcesyjny Program dla Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich (SAPARD) i Sektorowy Program Operacyjny Rolny (SPOR) oraz Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) 2007-2013. Dane te jednoznacznie wskazują, że rolnicy-przedsiębiorcy nastawiali się głównie na wsparcie z PROW, którego mechanizmy były lepiej dla nich zrozumiałe (ale także przede wszystkim do nich skierowane), właściciele podmiotów pozarolniczych zaś byli bardziej otwarci na różnorodne źródła finansowania swojej działalności.

Pomimo identyfikacji różnorodnych niedogodności związanych z ubieganiem się o fundusze w ramach programów UE, przedsiębiorcy bardzo wysoko oceniali wpływ po-

zyskiwanych środków na działalność gospodarczą. Około 90% badanych oceniło je jako korzystne lub bardzo korzystne. W opinii przedsiębiorców wzrost różnicowania źródeł finansowania, w tym przede wszystkim możliwości wsparcia finansowego z UE, podnosi konkurencyjność firm, zwiększa ich potencjał wytwórczy, stwarza możliwości rozwoju nowych form działalności gospodarczej na wsi i związanych z tym nowych miejsc pracy oraz zwiększa zakres współpracy przedsiębiorstw z instytucjami otoczenia biznesu. Jednak zwracano przy tym uwagę na zbyt długotrwałe procedury administracyjne związane z uzyskiwaniem dotacji, wysoki poziom biurokracji oraz nadmierne koszty pozyskania dotacji wynikające zarówno z czasochłonności, jak i konieczności skorzystania z usług firm zewnętrznych przygotowujących wnioski. Możliwości wykorzystania wsparcia unijnego były również ograniczane brakiem wkładu własnego i odpowiednich zabezpieczeń. Zdecydowanie największą przeszkodą w ubieganiu się o wsparcie ze źródeł zewnętrznych w opinii przedsiębiorców z terenów wiejskich była biurokracja. Szczególnie w przypadku mikroprzedsiębiorstw jednoosobowych biurokratyczne procedury utrudniały bieżącą działalność firmy.

KONKURENCYJNOŚĆ I WSPÓLPRACA PRZEDSIĘBIORSTW

Współpraca i współzawodnictwo stanowią wspólnie jedno z ważniejszych uwarunkowań rozwoju przedsiębiorczości stymulujące poprawę jakości towarów i usług oraz obniżanie ich ceny. Jednak o ile współpraca nie budziła wśród badanych przedsiębiorców negatywnych opinii, o tyle w przypadku konkurencyjności oceny jej roli nie były jednoznaczne. Firmy działające na wsi były, zdaniem respondentów, na ogół mniej konkurencyjne niż ich odpowiedniki w miastach. Wynikało to z samego położenia utrudniającego dostęp do rynków zbytu i usług oraz do odpowiedniej jakości infrastruktury technicznej. Niski poziom konkurencyjności był też efektem małej skali działalności ograniczającej rozwój i większe inwestycje. Natomiast największą przewagą konkurencyjną przedsiębiorczości wiejskiej w opinii właścicieli firm był niski koszt pracy.

Poziom konkurencyjności zależy m.in. od wiedzy i kwalifikacji zawodowych pracowników. Specyfika struktury branżowej przedsiębiorstw wiejskich sprawia, że pracują w nich osoby o stosunkowo niskim poziomie wykształcenia. Tylko w około 10% ankietowanych przedsiębiorstw pracownicy z wykształceniem wyższym stanowili ponad połowę zatrudnionej kadry. Tendencja odpływu lepiej wykształconych osób do miasta jest długotrwała i powszechna. Wyjątek stanowią strefy podmiejskie dużych aglomeracji, do których napływają dobrze wykształceni mieszkańcy miast i znajdują tam coraz częściej zatrudnienie w nowo powstałych firmach.

Według ankietowanych przedsiębiorców, największe znaczenie dla konkurencyjności ich firm miały dwa czynniki: obciążenia podatkowe oraz wzrost popytu. Taką opinię wyraziło po około 86% pytanym, którzy wskazali wartość 4 (wysoka ważność) lub 5 (najwyższa ważność) w pięciostopniowej skali ważności. Wśród innych bardziej istotnych czynników wymieniano: stabilność przepisów prawa (78%), dostępność do finansowania zewnętrznego (77%), zmniejszenie kosztów produkcji (73%), wykorzystanie nowoczesnych technologii (65%). W większości przypadków zaobserwowano wyraźny związek wzrostu wagi czynnika ze wzrostem wielkości przedsiębiorstwa (tab. 3.).

Wzajemna współpraca przedsiębiorstw na wsi, którą zadeklarowało około 72% badanych przedsiębiorców, ma raczej ograniczony zasięg przestrzenny, o czym decyduje

Tabela 3. Średnia waga czynników konkurencyjności a wielkość przedsiębiorstwa, wyniki badania ankietowego wśród przedsiębiorców na wsi (skala od 1 – bardzo niska do 5 – bardzo wysoka)

Czynnik	Przedsiębiorstwa			
	mikro wielooosobowe	mikro jednoosobowe	małe	średnie
Stabilność makroekonomiczna	4,0	3,4	4,0	4,3
Stabilność przepisów prawa	4,2	4,0	4,2	4,3
Zmniejszenie obciążeń podatkowych i składek ZUS	4,6	4,2	4,7	4,6
Liberalizacja kodeksu pracy	3,7	3,1	3,9	4,2
Wzrost popytu	4,5	4,4	4,5	4,4
Zmniejszenie kosztów produkcji	4,0	4,0	4,2	4,3
Wprowadzenie nowych produktów lub usług	3,8	3,8	3,8	3,9
Poprawa jakości produktów i usług	3,9	3,7	3,9	4,0
Poprawa kwalifikacji pracowników	3,7	3,2	3,7	4,2
Dostępność do finansowania zewnętrznego	4,3	3,8	4,1	4,1
Współpraca z innymi firmami	3,6	3,2	3,7	4,0
Lepsza znajomość rynków zewnętrznych	3,4	3,1	3,6	4,0
Wykorzystanie nowych technologii	3,9	3,7	4,0	4,2
Inny czynnik	2,3	2,9	2,8	5,0

Źródło: [Bański i in. 2014, s. 59].

przede wszystkim lokalizacja utrudniająca bieżące kontakty i dostępność transportową oraz lokalna skala działalności większości firm. Wśród zidentyfikowanych trudności dotyczących współpracy badani wymieniali najczęściej: bariery finansowe (22%), brak doświadczenia we współpracy (21%), brak wsparcia instytucjonalnego (21%) i niedostateczną informację o przedsiębiorstwach (18%); około 18% przedsiębiorców stwierdziło, że współpraca jest dla ich firm zbędna.

Do rzadkości należy współpraca przedsiębiorstw wiejskich z ośrodkami badawczo-rozwojowymi (B+R); w badaniu ankietowym zadeklarowało ją tylko 7% respondentów. Jednakże zaznaczył się wyraźnie wpływ wielkości przedsiębiorstwa; w przypadku najmniejszych firm współpracę z instytucjami B+R deklarowało tylko 4% badanych, w małych przedsiębiorstwach – 9%, w średnich firmach – 21%. Przedsiębiorcy na ogół wskazywali brak potrzeby współpracy z jednostkami badawczymi (41% pytanych), trudności w dotarciu do informacji na temat działalności takich jednostek (30%) oraz brak doświadczenia w takiej współpracy (26%).

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Przedsiębiorca działający na polskiej wsi ma słabo rozpoznany system instytucjonalnego wsparcia jego działalności. W związku z tym wykorzystuje możliwości otoczenia instytucjonalnego w niedostatecznym stopniu, co potwierdziły przeprowadzone badania ankietowe. Można zaryzykować stwierdzenie, że przedsiębiorca we własnym zakresie

wypełnia niektóre kompetencje otoczenia biznesu, głównie w postaci indywidualnego poszukiwania informacji i doksztalcania się na własną rękę. Badania przedsiębiorców wykazały jednoznacznie, że ich wiedza na temat instytucji otoczenia biznesu oraz oferowanych przez nie usług jest niewielka. Można stwierdzić, że zaledwie połowa przedsiębiorców ma wiedzę o takich instytucjach, z których usług korzysta tylko co 4., 5. firma. Wśród barier utrudniających współpracę z otoczeniem biznesu przedsiębiorcy wymieniali najczęściej niedostateczną informację o działalności lub ofercie takich instytucji, brak doświadczenia we współpracy oraz bariery finansowe. Najlepiej rozpoznawalne i najczęściej wykorzystywane były ośrodki doradztwa rolniczego, które są podstawowymi instytucjami o funkcjach informacyjnych, doradczych i szkoleniowych na wsi. Wydaje się, że ODR mogą spełniać rolę instytucji pierwszego kontaktu przedsiębiorcy z otoczeniem biznesu.

Cztery najbardziej uciążliwe elementy prowadzenia firmy związane z obsługą regulacyjną to: skomplikowany system podatkowy, dochodzenie należności kontraktowych, uzyskiwanie licencji i pozwoleń oraz pozyskiwanie kapitału. Osoby z wykształceniem wyższym mają większą swobodę i umiejętności niż przedsiębiorcy o niskim poziomie wykształcenia w posługiwaniu się procedurami regulacyjnymi. Jednak wszyscy postulowali o ich uproszczenie, stabilizację i ograniczenie biurokracji. Przedsiębiorcy podkreślali, że przepisy są niespójne i skomplikowane oraz niedostosowane do funkcjonowania małych przedsiębiorstw na wsi. Konkurencyjność większości firm działających na obszarach wiejskich nie jest wysoka. Jest to rezultat dominacji branż tradycyjnych, niekorzystnej lokalizacji przestrzennej i niskiej jakości kapitału społecznego. Wśród przewag konkurencyjnych wymieniano niższe koszty pracy, które odgrywają ważną rolę szczególnie w branżach tradycyjnych, ale konserwują jej niekorzystną strukturę. Podobnie można ocenić poziom współpracy firm, który ma na ogół charakter nieformalny i dotyczy przede wszystkim skali lokalnej.

W świetle przeprowadzonych badań można wyciągnąć kilka generalnych wniosków dotyczących zakresu niezbędnych działań mających na celu rozwój przedsiębiorczości wiejskiej. Należy zwiększyć efektywność oraz ofertę instytucji otoczenia biznesu w zakresie wsparcia przedsiębiorczości wiejskiej poprzez stworzenie systemu otoczenia instytucjonalnego. Uproszczeniu i ujednoliceniu powinny być poddane przepisy i regulacje dotyczące działalności gospodarczej na wsi, co umożliwi ich jednoznaczną interpretację i swobodne posługiwanie się w codziennej działalności firmy. Poprzez tworzenie warunków do współpracy przedsiębiorstw oraz dzięki wsparciu efektywnie działających instytucji otoczenia biznesu możliwe będzie zwiększenie konkurencyjności przedsiębiorców wiejskich. Równie ważnym czynnikiem jest stałe podnoszenie kwalifikacji zawodowych i poziomu wykształcenia przedsiębiorców.

LITERATURA

- Bański Jerzy, 2008: *Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego*, „Przegląd Geograficzny”, 80, 2, s. 199-222.
- Bański Jerzy, Czapiewski Konrad, Szymańska Monika, Mazur Marcin, 2014: *Opracowanie koncepcji systemowego wsparcia przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ramach projektu pn. Rozwój przedsiębiorczości na terenach wiejskich – diagnoza, kierunki, rekomendacje dla polityki rozwoju obszarów wiejskich, Raport badawczy*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, IGiPZ PAN, Fundacja FDP, 2014, 89 s.
- Cebulak Jan, 2006: *Instytucje otoczenia biznesu jako czynnik wspomagający rozwój przedsiębiorczości w woj. podkarpackim*, „Przedsiębiorczość – Edukacja”, 5, Nowa Era, Kraków, 198-207.

- Górzyński Michał, Pander Wojciech, Koć Patryk, 2006: *Tworzenie związków kooperacyjnych między MŚP oraz MSP i instytucjami otoczenia biznesu*, PARP, Warszawa.
- Kamińska Wioletta, 2011: *Aktywność gospodarcza osób fizycznych na obszarach wiejskich w Polsce*, [w] W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Obszary wiejskie. Wielofunkcyjność, migracje, nowe wizje rozwoju*, Studia KPZK PAN, 133, Warszawa, s. 103-127.
- Kłodziński Marek, 2010: *Mikroprzedsiębiorczość na obszarach wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo”, 2, (147), s. 20-34.
- Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*, 2011: PARP, Warszawa.
- Tabor Kazimierz, 2010: *Przestrzeń doradztwa i przedsiębiorczości na obszarach wiejskich*, [w] K. Krzyżanowska (red.), *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich. Stan i perspektywy rozwoju*, SGGW, Warszawa, s. 125-141.

Jerzy Bański

*EENTREPRENEURSHIPS DEVELOPMENT FACTORS IN THE COUNTRYSIDE –
SELECTED ISSUES*

Summary

The aim of the study is the analysis and evaluation of selected determinants of entrepreneurship development in the countryside. The primary source material are the results of research carried out in 2014 among 570 rural entrepreneurs in all Poland's regions. The research focuses on four issues: institutional background, regulatory background, financial support, competitiveness and cooperation of enterprises. The study showed that entrepreneurs operating in the countryside are poorly recognized system of institutional support for their activities. Business owners have identified the four most burdensome regulatory factors: a complicated tax system, debt recovery contract, obtaining licenses and permits and raising capital. The result of the dominance of traditional sectors, unfavorable spatial location and low quality of social capital is the low level of competitiveness of companies operating in the countryside. Similar evaluation is the level of cooperation of companies, which is generally informal and focuses on a local scale.

Adres do korespondencji:
Prof. dr hab. Jerzy Bański
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN
ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa
email: jbański@twarda.pan.pl